

Про поняття та специфіку реалізації права громадян на екологічну безпеку

Остапенко Л. О.¹, Кметь Т.²

Опубліковано	Секція	УДК
30.05.2025	Право	349.6:504.03:342.7

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15660072>

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу ключових принципів екологічної безпеки та проблем забезпечення екологічних прав громадян в Україні. Розглядається теоретичне підґрунтя екологічної безпеки як стану захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від екологічних загроз, зумовлених антропогенним впливом та природними лихами. Особливу увагу приділено принципу рівного доступу до екологічної безпеки на різних ієрархічних рівнях екосистем. Проаналізовано право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його нерозривний зв'язок з правом на екологічну інформацію, що розглядається як передумова реалізації екологічної правоздатності громадян. Детально досліджено ключові принципи забезпечення доступу до екологічної інформації, закріплені в Оргуській конвенції. Виявлено основні труднощі в національному законодавстві України, що перешкоджають повноцінному доступу громадян до екологічної інформації, зокрема відсутність деталізованого регулювання та вплив воєнного стану. Запропоновано шляхи вдосконалення реалізації прав на екологічну безпеку в Україні, включаючи гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами (Оргуською конвенцією), посилення нагляду та відповідальності за екологічні правопорушення, забезпечення ефективного доступу до екологічної інформації, підвищення громадської свідомості та активізацію міжнародного співробітництва.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічні права, доступ до екологічної інформації, Оргуська конвенція.

On the Concept and Specifics of Citizens' Right to Environmental Safety

Annotation. The article is dedicated to a comprehensive analysis of the key principles of environmental safety and the challenges in ensuring the environmental rights of citizens in Ukraine. It examines the theoretical foundations of environmental safety as a state of protection of the vital interests of the individual, society, and the state from environmental threats caused by anthropogenic impact and natural disasters. Particular attention is paid to the principle of equal access to environmental safety at various hierarchical levels of ecosystems. The right to a safe environment for life and health and its inseparable link with the right to environmental information, which is considered a prerequisite for the realization of citizens' environmental legal capacity, are analyzed. The key principles of ensuring access

¹ доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка»

² здобувачка вищої освіти, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка»

to environmental information, enshrined in the Aarhus Convention, are examined in detail. The main difficulties in the national legislation of Ukraine that hinder full access of citizens to environmental information, particularly the lack of detailed regulation and the impact of the state of war, are identified. Ways to improve the realization of environmental safety rights in Ukraine are proposed, including the harmonization of national legislation with international standards (the Aarhus Convention), strengthening oversight and responsibility for environmental offenses, ensuring effective access to environmental information, raising public awareness, and enhancing international cooperation.

Keywords: environmental safety, environmental rights, access to environmental information, Aarhus Convention.

Вступ

Становлення ефективної системи екологічної безпеки визначається не лише технічними або технологічними можливостями суспільства, але й здатністю формувати відповідну нормативну, правову та інституційну основу. В умовах зростаючого навантаження на природне середовище та посилення глобальних ризиків проблема гарантування екологічних прав набуває пріоритетного значення. Сучасні виклики вимагають нових підходів до трактування понять екологічної безпеки та її правового забезпечення, особливо з огляду на необхідність дотримання принципів рівного доступу до безпечного довкілля та екологічної інформації. Зважаючи на це, актуальним є дослідження теоретичних та нормативно-правових засад, які забезпечують реалізацію та захист екологічних прав громадян в Україні, що є метою статті.

Результати

Розробка ключових принципів екологічної безпеки та покращення стану довкілля має спиратися на результати комплексних наукових досліджень, що вивчають взаємодію між природою та суспільством. Це також передбачає пошук інтегрованих підходів до вирішення питань збереження та захисту навколишнього середовища.

Сьогодні забезпечення безпеки населення кожної країни, а також всієї цивілізації, є одним з найважливіших показників соціального прогресу. Принцип рівного доступу до екологічної безпеки для кожної людини та держави обумовлений тим, що неможливо досягти екологічної безпеки, обмежуючи екологічні права інших груп населення як в межах однієї екосистеми, так і за її межами.

Глобальний взаємозв'язок соціальних та природних явищ і процесів не надає жодній нації, державі чи групі людей переваг у вирішенні екологічних проблем за рахунок інших. Екологічну безпеку можна розглядати на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному та точковому (в межах країн або їх адміністративних одиниць). Фактично, вона характеризує екосистеми різних рівнів ієрархії – від окремих біогеоценозів (включаючи сільськогосподарські та міські екосистеми) до біосфери в цілому [1].

Безліч національних науковців трактують поняття екологічної безпеки через призму своїх теоретичних та практичних знань у сфері екології, тому вони можуть значно відрізнятись одне від одного, проте можна зробити висновки та визначити єдине, що опише його суть. Екологічна безпека — це стан захисту життєво важливих інтересів особистості, соціуму та країни від загроз, що з'являються внаслідок антропогенного (людського) впливу на навколишнє середовище, а також від природних лих [2].

В той час, екологічна небезпека з'являється за умови відсутності гарантованого національним законодавством та національними пріоритетами захисту, що стосуються: найважливіших інтересів людини та громадянина, суспільства та держави;

несвоєчасного виявлення, запобігання та усунення реальних та потенційних небезпек для них;

порушення діяльності природних монополій, невиконання встановлених чинним законодавством правил використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин;

недотримання правил користування навколишнім природним середовищем, визначених чинним законодавством;

появи негативних тенденцій до формування потенційних або фактичних загроз вищевказаним об'єктам та національним інтересам в цілому [2,с.96].

Кожен має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, і для реалізації цього права необхідний доступ до екологічної інформації. Ю.С. Шемшученко стверджує, що екологічна інформація – це будь-які дані про стан навколишнього природного середовища, зафіксовані у будь-якій матеріальній формі: письмовій, аудіовізуальній, електронній тощо. Це відомості про події, явища, матеріали, факти, процеси та осіб, що стосуються використання, відновлення та охорони природних ресурсів, компонентів природи та ландшафтів, а також охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки [3,с.43].

Правові норми, що закріпили екологічні права та обов'язки громадян, виступають передумовою появи в особи екологічної правоздатності. Виникненню правовідносин передують інші визначені законодавством передумови, які пов'язують з набуттям суб'єктом таких відносин правоздатності та дієздатності, або ж правосуб'єктності. Зокрема, таке право як право на екологічну безпеку, як нематеріальне благо, виникає по факту народження, тому дитина, котра ще не набула статусу громадянина, вже є носієм цього права. В деяких аспектах такі права визнають у ще ненародженої дитини, тому вони мають бути захищені в установленому порядку.

Право на отримання інформації розглядається як одне з ключових екологічних прав, закріплених в Оргуській конвенції, яка була прийнята Європейською Економічною Комісією ООН. Ця конвенція спрямована на забезпечення доступу до даних, залучення громадськості до процесу прийняття рішень та надання можливості звернення до суду з питань, що стосуються стану довкілля. Згідно з положеннями статті 3 цього міжнародного договору, кожна країна-учасниця зобов'язана активно сприяти екологічній освіті та підвищенню рівня обізнаності населення щодо екологічних проблем. Особлива увага приділяється забезпеченню доступу до інформації, залученню до прийняття рішень та можливості звернення до правосуддя у випадках, що стосуються навколишнього середовища[4,с.29].

Відповідно до положень цієї конвенції, гарантії доступу до інформації забезпечуються через такі ключові принципи:

Вільний доступ.Обов'язкове надання необхідних відомостей на запит без необхідності пояснення причин.

Активне інформування. Поширення інформації серед громадськості через інтернет, публікацію звітів про стан довкілля та інші доступні канали.

Врахування суспільного інтересу. Оцінка рівня суспільного інтересу до запитуваної інформації перед тим, як відмовити в її наданні.

Перенаправлення запитів. У випадку, якщо орган, до якого звернулися, не володіє необхідною інформацією, він зобов'язаний перенаправити запит до органу, який може його задовольнити.

Негайне оповіщення. Швидке інформування громадськості у разі виникнення загрози здоров'ю людей або стану довкілля (відповідно до статей 4 та 5 Конвенції)[4,с.30].

У межах національного законодавства України існує низка труднощів, які перешкоджають громадянам у доступі до необхідної інформації. Це обмежує їхні можливості для задоволення власних потреб, зокрема, для реалізації інших прав.

Перша ключова проблема полягає у відсутності детально розроблених законів, які б чітко регулювали поведінку суб'єктів у конкретних ситуаціях, особливо коли йдеться про стан навколишнього середовища. Наразі, питання, пов'язані з отриманням, зберіганням, обміном та передачею інформації, регулюються лише загальними законами, що не завжди забезпечує належний рівень захисту прав громадян. Також умови воєнного стану значно впливають на рівень екологічної безпеки в суспільстві.

Загалом, для покращення ситуації у сфері екологічної безпеки та забезпечення екологічних прав громадян в Україні необхідний комплексний підхід, що включає гармонізацію національного законодавства з міжнародними екологічними стандартами, посилення контролю за дотриманням екологічного законодавства та відповідальності за його порушення, створення ефективних механізмів забезпечення доступу до екологічної інформації, активізацію екологічної освіти та підвищення рівня громадської свідомості, а також розширення міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля. Подальші зусилля мають бути спрямовані на створення правових та практичних механізмів, які б гарантували кожному громадянину реальне право на безпечне та здорове довкілля.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про багатоаспектність та важливість забезпечення екологічної безпеки та екологічних прав громадян в Україні. Теоретичний аналіз підтвердив, що екологічна безпека є ключовим елементом сталого розвитку та захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від різноманітних екологічних загроз. Принцип рівного доступу до екологічної безпеки є фундаментальним для досягнення загального екологічного благополуччя на всіх рівнях екосистем.

Право на безпечне довкілля тісно пов'язане з правом на екологічну інформацію, яке виступає необхідною передумовою для реалізації екологічної правоздатності громадян та їхньої участі у вирішенні екологічних питань. Ключові принципи Організації Об'єднаних Націй щодо доступу до екологічної інформації є важливим міжнародним стандартом, проте їх повна імплементація в національне законодавство України стикається з низкою труднощів, зокрема через недостатнє деталізоване регулювання та ускладнення, спричинені воєнним станом.

Список використаних джерел

1. Екологічна безпека: Енциклопедія Сучасної України/І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2009.
2. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян теоретико-правові аспекти: наук. вид. Київ: ФОП Ямчинський О.В. 2021. 148 с.
3. Екологічне право України. Академічний курс : підруч. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ Видавництво «Юридична думка». 2005. 848 с
4. Гуйван П. Д. Реалізація права на екологічну безпеку: Інформаційний та правозастосовний аспекти. Науково-практичний журнал «Екологічне право».2020.Вип. 1.С.27-31